

ROZHOVOR S PATRICIOU KRAFCIKOVOU

Patricia Krafciková (narodená v roku 1949 v Clevelande), folkloristka a špecialistka na ruský jazyk a literatúru, redaktorka časopisu *Carpatho-Rusyn American*; študovala na Indiana University, Bloomington, Indiana, MA (Master of Arts) a PhD /1986/ získala na Columbia University, New York, New York, na základe práce z ruskej literatúry a folklóru: "Historické piesne o Štefanovi Razinovi". Pôsobila ako vysokoškolská pedagogička na University of Pittsburgh, Pittsburgh, Pennsylvania, na Katedre slovanských jazykov a literatúr na Dickinson College, Carlisle, Pennsylvania, a od roku 1989 prednáša o stredo- a východoeurópskej literatúre a kultúre a vyučuje ruštinu na The Evergreen State College, Olympia, Washington.

Patricia má po otcovskej aj materinskej línii svoj pôvod na Slovensku. Do Spojených štátov odišli jej starí rodičia, matkin koreň je z rusínskych obcí Čirč a Ruska Voľa, príbuzní po otcovi sú zo slovenských obcí z okolia Košíc. Táto Američanka tretej generácie patrí k tým, ktorí si v celom svojom živote nesú posolstvo svojho kultúrneho dedičstva a prispievajú k jeho uchovávaniu aj rozvíjaniu.

S Patriciou sa poznáme od roku 1983, keď prišla na Slovensko na jednoročný študijný pobyt ako štipendistka Fulbrightovej nadácie. V zmysle svojho vtedajšieho sústredeného záujmu o zbojníctvo ako kultúrnohistorický fenomén venovala sa u nás štúdiu jánošíkovskej tradície. Zbližili nás nielen odborné záujmy, ale aj priateľské väzby.

Po viacerých rokoch sme sa mali možnosť opäť stretnúť, dokonca aj tu na Slovensku, kam Patricia zavítala pri príležitosti svojej účasti na Svetovom kongrese Rusínov, ktorý sa konal v Budapešti 29.5.-1.6. 1997. Využila som jej prítomnosť na viaceré rozhovory. Jej úsudky a postrehy k mnohým problémom považujem za veľmi zaujímavé nielen preto, že sú to pohľady spoza oceánu, ale najmä preto, že sú to postrehy zainteresovaného, vnímavého a citlivého pozorovateľa, ktoré otvárajú nové rozmery aj v našom vlastnom uvažovaní.

Koho reprezentovala americká delegácia na Svetovom kongrese Rusínov?

Už v minulosti bola ustanovená zásada, že z každej krajiny prichádza len jedna delegácia. Tak v rámci našej delegácie boli členovia Karpato-rusínskeho výskumného centra, Karpato-rusínska spoločnosť, Lemko-rusínska spoločnosť a tiež malá skupina z Minnesoty, zvaná Rusínska asociácia – všetky spolu tvorili americkú delegáciu.

V istom zmysle sú prinajmenej dve roviny, či cesty ako byť členom komunity. Jedna je tá “základná”, pramenná, a to vidíme na skupine Karpato-rusínska spoločnosť (Carpathorussyn Society) so sídlom v Pittsburghu. Má členov po celých Spojených štátoch, najmä v Pensylvánii, Ohii, Západnej Virgínii, New Jersey, New Yorku – majú stretnutia, vyvíjajú rôzne aktivity. Potom je tu ešte ďalšia, v istom zmysle akademická rovina, ktorá vychádza zo skutočnosti, že človek nemôže len variť “holubky” a organizovať spevy, tance či kostolné obrady, ale je potrebné robiť niečo viac pre zjednocovanie, aby skupina získala etnickú a možno aj národnú dôstojnosť a prestíž. Práve ostatní – tí druhí – musia o skupine vedieť. To je možné robiť prostredníctvom publikácií, prostredníctvom vytvárania informačných zdrojov.

A aká je v tejto činnosti Tvoja pozícia?

Uvedomujem si, že v otázkach identity musí byť zapojená hlava, nielen srdce. Pokiaľ ide o mňa, ja mám tiež veľmi rada holubky, halušky a všetky rusínske a slovenské jedlá, ktoré sú súčasťou môjho materinského i otcovského kultúrneho dedičstva. Predsa myslím – a cítim – že patríam do tej “racionálnej” skupiny, už aj preto, že som tak ďaleko od rusínskej komunity. Ak sa chcem s nejakou myšlienkou stotožniť, potrebujem ísť hlbšie, je to pre mňa zložitejšia cesta, ktorá nevystačí s pocitom, ale potrebuje aj ratio. A keď pocit, teda taký, ktorý stavia na komplexnej skúsenosti.

Vasil Turok, predseda Svetovej rady Rusínov, položil kongresu niekoľko veľmi presných otázok, ktoré sa týkali opodstatnenosti a obhajoby existencie Rusínov. Aká bola Tvoja osobná odpoveď na tieto otázky?

Chcem zdôrazniť jedno pozorovanie, ktoré som urobila popri mnohých ďalších, totiž, že rusínska komunita je veľmi variabilná. Pravdaže, najskôr udrie do očí (či do uší) problém jazyka, od dialektu používaného na Podkarpatskej Rusi po ten v Juhoslávii, v Poľsku či na východnom Slovensku, ktorý je teraz už kodifikovaným jazykom, teda varianty ma nútia uvažovať, že Svetový kongres Rusínov je potrebný. Ľudia roztrúsení v mnohých krajinách potrebujú niečo, ústredné miesto, ústredný impulz motivujúci jednotu. Rusíni môžu spolu hovoriť po rusínsky, a to je pre mňa veľmi zaujímavé nielen z jazykového hľadiska. Zotierajú sa pri tom rozdiely. Je zrejmé, že existuje jeden esenciálny rusínsky jazyk ako komunikačná báza. Myslím, že podobne je aj Svetový kongres tým základným vnútorným jednotiacim motívom, bázou na dohodu.

A čo základná existenčná otázka, či sú Rusíni schopní obrániť, udržať svoju existenciu, identitu?

Myslím, že Rusíni ukázali v tomto smere nezvykle veľkú snahu. Uvážme len, že skúsenosť Rusínov v jednotlivých krajinách bola veľmi rozdielna. Rusíni v Juhoslávii vo Vojvodine mali a majú už dlhší čas školy, noviny a ďalšie informačné prostriedky v rusínskom jazyku. To bol už dávnejšie kodifikovaný jazyk. Avšak nie je to tak v iných krajinách, kde Rusíni žijú. Takže znovu si myslím, že povedomie rusínstva evidentne existuje – veď ináč by sa tí ľudia nestretávali. Keby nemali niečo spoločné, načo by sa schádzali. Veď by to bola strata času. Je tu niečo, čo ich zvädza dohromady a môže to byť niečo, čo nie je ustálené, čo sa vyvíja a uvidíme, čo sa z toho vyvinie. Aj preto Vasil Turok kladie svoje otázky. Nepovažuje to za hotovú vec. Nemôže povedať – naša existencia je garantovaná. Je veľmi realistický a vnímavý. Vidí, že ak máme existovať, ak máme mať nejakú identitu, musíme ju nejakým spôsobom rozvíjať a uchovávať.

A aký by mal byť podľa Teba spôsob rozvíjania a uchovávaní identity?

Myslím, že jedna z odpovedí môže byť tá najvážnejšia odpoveď. Pokiaľ ide o otázku – ako zachovať, to je vskutku opäť minimálne dvojvrstvový proces. Opäť – nemôžeme sa vzdať “holubkov”, tanca a spevu, pretože to uchováva živú tradíciu. Ale potrebujeme aj spisovateľov, ktorí píšu v rusínskom jazyku, potrebujeme poetov, ktorí píšu básne po rusínsky, a tiež potrebujeme vedcov, ktorí píšu o komunite, o histórii. Ale to neznamená, že sa to musí urobiť teraz zrazu. História Rusínov už bola napísaná. Musíme ju “vyhrabať”, preložiť do angličtiny, prezentovať v akademických kruhoch, musí sa stať predmetom, ktorý zaujíma nielen Rusínov. Vieme, že tanec bezprostredne osloví diváka, navodí city také potrebné v modernom svete, ale je dobré, keď rusínsku komunitu a svet okolo nás oslovíme aj v inom smere. Keď vedia, že rusínska história sa vyučuje na univerzitách, rusínske knihy sa čítajú a v prekladoch sú prístupné svetu. To všetko zvyšuje úroveň sebapoznania, úroveň identity.

Počas kongresu sme videli rôzne kultúrne programy. Divadelná sála v Dome slovenskej kultúry v Budapešti, kde spoločenské podujatia prebiehali, bola preplnená. Po predstaveniach sme debatovali o tom, čo sme videli, oceňovali sme napr. pásmo humorných scénok v podaní hercov divadla A. Duchnoviča z Prešova. Aký je Tvoj názor na tento druh kultúrnych hodnôt?

Myslím, že niet nijakej pochybnosti o tom, že divadlo, ktoré sme videli, bolo výborné a veľmi smiešne. Evidentne sa pranierovali vzťahy medzi mužmi a ženami, tiež pijatika, veľa pijatiky a hľadanie humoru v správaní sa opitého človeka. Som si istá, že tento humor má veľa vzťahov k reálnemu životu, tak ako môže mať vzťah k reálnemu životu hocikde na svete, aj keď sa pracuje s množstvom lokálnych črt, lokálnych chutí. Myslím, že najbližšie by som rada videla nielen tie humorné scénky, ale možno aj úryvky z nejakej vážnej hry, ktoré by týmto hercom umožnili rozohrať ďalšie struny ich talentu.

Zostaňme pri vtipe a žartovaní, pretože sme nemohli neporovnávať tento spôsob žartovania, teda v istom zmysle stereotypizácie rusínskej povahy, rusínskych názorov, a to bolo v karikatúrach Fedora Vica.

Áno, myslím, že aj on rozohráva niektoré z týchto tém. Často má na svojich karikatúrach ľudí, ktorí spolu popíjajú. Ale pretože sú to štylizované kresby, statické obrazy, nepôsobia na nás ako dramatické “vyhratie” opileckého správania sa. Vicove postavy sú veľmi múdre, presné v úsudkoch a niektoré z nich sú aj veľmi, veľmi nevinné. Keď niečo povedia, je to ako múdrosť z detských úst. To však neznamená, že títo ľudia sú deti. Je to istá nevinnosť voči komplexnému politickému svetu okolo. Nevinnosť, ktorá okamžite vidí pravdu – a povie ju. A to je na Vicovi také pôsobivé. Je to brilantný humor.

Je v tom azda aj ďalší dôležitý moment. Schopnosť robiť si žarty sám zo seba. Ak to niekto dokáže, znamená to, že je nad vecami. Je schopný sebareflexie.

Smiať sa na seba, na slabostiach, to vyžaduje istú odvahu a niekde v základoch je aj istá dávka sebaistoty, že si človek “môže dovoliť” smiať sa na seba. Aj scénky prešovských divadelníkov boli tohto druhu a Vicov kreslený humor určite.

Druhý spoločensko-kultúrny večer bol zvlášť výrazne orientovaný na “hľadanie koreňov”, vystupovali dedinské folklórne skupiny z dvoch rusínskych obcí v Maďarsku, z Komlóšky a Mučaja.

Znova to, čo poviem, bude môj osobný dojem. Bola som fascinovaná. Toto boli skutoční, reálni ľudia. Pracujúci ľudia. Ženy, ktoré doja kravy, starajú sa o hospodárstvo, ľudia, ktorí pracujú na poli, ľudia, ktorí ťažko pracujú. A ich prácu vidíš na ich tele. Vidíš, že sú pôvodní, substanciálni. Netvária sa, že sú niečo iné ako sú, nepotrebujú nijakú afektáciu. Prišli na scénu odovzdať niečo zo seba – obecenstvu. A vedeli, že je to obecenstvo poschádzané z celého sveta, ani to ich nerozviekalo v ich výraze, v ich prístupe.

Iný žáner predstavila spievajúca rodina Reviľakovcov. Zaspievali rôzne rusínske aj slovenské piesne.

Treba povedať, že Reviľakovci vynikli svojou scénickou skúsenosťou. Kroje, ktoré mali na sebe, pravdaže neboli pôvodné, boli to efektne kroje, farebné, zdobené. Iste, aj pôvodné ľudové odevy bývali zdobené, toto však bola výzdoba iného druhu, efektná, žiarivá, blyštavá. A potom, oni skutočne robili predstavenie. Nám z neho chýbal ten pocit bezprostrednosti.

Táto rodina, mladí ľudia, rodičia, dve asi pätnásťročné dcéry a o niečo mladší syn, mali veľký aplauz, znamená to, že ľuďom sa ich predstavenie páčilo.

Spievajúca rodina predstavila aj mladšiu generáciu. A myslím, že sama myšlienka, že mladá generácia sa zaujíma o folklór, aj keď už v tejto "vyhladenej" forme, je pravdepodobne veľmi pôsobivá a uspokojujúca pre obecenstvo.

Toto mi pripomína otázku možno iného druhu, a to je problém generácií. Ako by si vysvetlila vekovú štruktúru účastníkov kongresu?

Boli sme veľmi zarazené, keď sme videli jednu šedivú hlavu vedľa druhej bielej a potom ďalšiu šedivú.... To bolo jednoducho fenomenálne. Teda dve veci – išlo o to, že na kongrese boli len starší ľudia a potom, že to boli takmer výlučne muži. Ani neviem, ako to mám povedať, jednoducho som sa cítila akosi neadekvátne. Skutočne neviem, čoho je to indikátorom. O čom to svedčí? Môže to hovoriť, že ostatní sú tiež zainteresovaní, majú záujem, len nemajú čas prísť, zo zamestnania, od rodiny,

V kultúrnom programe vystúpil aj spevácky zbor z Podkarpatskej Rusi. To, čo sprostredkovali, bolo v istom zmysle vyspievanie identity. Ale bola to opäť identita starých ľudí.

Tam znova mohli zohrávať úlohu iné faktory. Mladí ľudia potrebovali zarábať dosť peňazí, aby mohli nakrmiť svoje rodiny. Vieme dobre, že je to všade ťažko, a je to osobitne ťažko v bývalých republikách Sovietskeho zväzu. A vôbec, ani ja si neviem predstaviť seba, že by som pri deťoch a zamestnaní mala kedy chodiť na nácviky spevokolu... Môj prvý impulz je myslieť na toto. Môj druhý impulz je, že ide o isté vyjadrenia stanovísk – keď patrím do spevokolu, ktorý sa predstavuje ako Podkarpatskoruský spevokol! To je politické stanovisko. A opäť je možné, že sú mladí ľudia, ktorí sa označujú za Rusínov, ale obávajú sa uskutočniť tento krok. Ak ľudia žili v strachu, ten strach ich len tak ľahko neopustí.

Ľudová poetka, krásna a pôsobivá vo svojom oduševnení, prišla tiež pozdraviť účastníkov kongresu. Videli sme to, čo zaznamenávali generácie folkloristov, že "reč prostého ľudu je poézia", že stačí, keď jednoduchý človek prehovorí, sformuluje svoje myšlienky a vzniká báseň. Ona priniesla básne, ktoré obsahovali ohromnú silu a vo mne tá sila vzbudzovala trochu aj strach.

Možno sme už trochu cynickí. Tiež cítim, aké bolo fascinujúce vidieť ju, vrásky na tvári, žiarivé oči, briskné pohyby, celé telo vyjadrujúce rozhodnosť, sedliacku silu a sviežosť. Žena, ktorá pracovala a je v dobrej fyzickej kondícii. V ruke mala veľkú ihličnatú zelenú ratolesť a vrecúško so zemou, samozrejme z Podkarpatskej Rusi ...aké to bolo všetko krásne, bola v tom i istá posadnutosť. A keď cítime posadnutosť, tam začíname hodnotiť spoľahlivosť, hodnovernosť. Keď vidíš posadnutosť, to vyvoláva pocit, nazvala si ho strachom. Ale to prináša otázky spoľahlivosti osoby, ktorá takéto pocity vyvoláva. Neviem, možno máme takéto správanie prijať a vysvetliť si ho ako výraz úplného vytrysknutia vnútorného pôvodného ľudského pocitu. Prečo nerozmýšľame aj v týchto kategóriách? Cez naše moderné videnie, videnie, ktoré je naučené byť veľmi kritické, pýtame sa hneď – "nemá to aj druhú stránku, niečo pod povrchom, čo potrebujeme hľadať, čo potrebujeme nájsť?" Tak sme navyknutí postupovať v našej vedeckej práci, takže takéto vnímanie uplatňujeme vždy.

Nebola by som však rada, ak by hodnotenia, ktoré som formulovala v súvislosti s folklórnymi prejavmi, vyznievali ignorantsky. Naopak. Ako človek, ktorý bol prakticky školený

v kritickom pohľade a vnímaní folklórnych javov, mám ešte ťažšiu pozíciu, pretože by nezodpovedalo pravde ani to, že nie som zainteresovaná v týchto javoch citovo. Viem sa do nich pohrúžiť, viem si ich vážiť, viem sa s nimi stotožniť. Áno, ľudová poetka vo mne vyvolala nepríjemný pocit. Ale to nebolo spôsobené jej poéziou, ale jej nástojčivosťou, neodbytnosťou. Keď neodchádzala zo scény ani po skončení programu, začalo odchádzať obecnstvo. To je ťažkosť, s ktorou zápasíme. Miera.

Patrícia, mám pre Teba ešte niekoľko otázok, ktoré sa týkajú viac Tvojich domácich aktivít, aj keď iste súvisia aj s rusínskou problematikou. Pracuješ ako redaktorka, píšeš štúdie, prednášaš na vysokej škole. Ako každý, kto učí, sama sústavne študuješ, pritom krásne hráš na husliach... Je to veľa aj povedať, nieto vykonať. Zaujímali by ma Tvoje skúsenosti s výukou akademického programu, ktorý sa zameriava na strednú a východnú Európu.

Stretávame sa najmä so skutočnosťou, že študenti jednoducho nevedia nič o tom, čo sa idú učiť. V programe rusistiky je to možno inak, vedia aspoň, že Rusko existuje. Ale stredná a východná Európa je pre väčšinu našich študentov skutočná *terra incognita*. Možno to bolo trochu iné, keď sme učili študentov, ktorí boli v tom správnom, vnímavom veku okolo roku 1989, keď počúvali správy a vedeli aspoň, že sa práve v tom historicko-politickom priestore niečo deje. Ale situácia sa čoskoro opäť vrátila takmer do predchádzajúceho stavu. Veď kde boli naši dnešní študenti v roku 1989? Prinajlepšom možno práve začínali študovať na strednej škole a skutočne nevenovali veľa pozornosti revolučným zmenám v strednej a východnej Európe. Teda z hľadiska výuky je zaujímavé, že študentom hovoríme o takej neznámej oblasti a zas pre nás, ktorí ju dávnejšie študujeme a poznávame, je to jedna z najfascinujúcejších častí sveta. Je to miesto, kde sa stretával a stále stretáva Východ so Západom. Tá prebohatá kultúrna zmes je viditeľná kdekoľvek človek pozrie. Jednoducho chcem, aby ľudia o nej vedeli. To je ono, vieš? Chcem, aby moji študenti prišli na Slovensko a aby pre seba objavovali to, čo tu je. Iste, čiastočne tu spolupôsobia moje vlastné korene, ktoré ma priťahujú k tomuto predmetu. Ale túžba učiť, to je túžba otvárať študentom oči, obracať ich pozornosť k niečomu, o čom by inak veľa nevedeli.

Popri Tvojom súčasnom učiteľskom pôsobení máš z predchádzajúceho obdobia významnú skúsenosť v oblasti štúdia slovenskej literatúry a folklóru. Rozumieš mu odborne i prakticky. Pripomeniem, ako veľmi sme ocenili, keď ste pri otvorení našej výstavy Slovakia in Pictures na Evergreen State College v Olympii zahrali spolu s manželom Dankom Wiktorom, Ty na husliach a on na čele, niekoľko slovenských ľudových piesní. Obecnstvo si nezapadlo upozorniť, aby sa započúvali do baladickosti melódie i celkového vyznenia, ktoré obsahuje bohaté citové posolstvo ...

V minulosti, ak aj ľudia počuli ľudovú hudbu z Československa, bolo to najmä z produkcie dychovej hudby, českej dychovej hudby. Preto som upozorňovala aj na tej vernisáži, že slovenská ľudová kultúra je tak veľmi, veľmi odlišná. Vypovedá o odlišnej histórii. Možno tam kdesi korenia aj niektoré ťažkosti v porozumení rozdielov medzi Čechmi a Slovákmi. Niektoré druhy disonancie, ktoré nájdeme v slovenskej hudbe. Kam patria? Nenájdeme ich vo francúzskej, ani v nemeckej či švajčiarskej hudbe. Nepatria do tej sféry. Slovenská hudba pochádza odinakiaľ.

Prichádza možno z mystickej minulosti. Prichádza odkiaľsi z východu a možno aj odkiaľsi z juhu, z vrchov. Je to vrchárska kultúra. Zvuky slovenskej ľudovej hudby sú mystériózne. Nie je to nemecké „*um-pa-pa*“, tie tóny hovoria o inej minulosti, o inej krvi, o iných zážitkoch. Pre mňa je to fascinujúce.

Vráťme sa z mystiky do reality. Nie je to nevýhoda? Keď existuje niečo také ako národný charakter, nie je v tomto svete nevýhodné byť baladickými, citlivými, mystickými? Nie je to ten náš pohár vody, ktorý je vždy „poloprázdny“, a nie „doplný“?

No, s tým sa musíte vysporiadať! Ale nie, vážne. Vec, o ktorej vždy uvažujem ako pedagóg. O hudbe, o hudobnej kultúre. Keby zostala len na Slovensku, keby sa nedostala za hranice, tak by o nej málo ľudí vedelo, objavovalo, študovalo ju, rozumelo jej, tešilo sa z jej krásy. Toto je ešte frustrujúcejšie na literatúre. Len veľmi málo je z nej preložené do angličtiny! Keď pripravujeme semester, keď pracujeme na sylaboch (a pravdaže, naši študenti musia čítať knihy v angličtine), máme veľmi obmedzený výber. Je toho trochu viac, ako bolo pred desiatimi rokmi, ale stále nie dost.

Bohužiaľ, je to však jediná cesta, ako sa kultúra môže dostať k ľuďom, prostredníctvom prekladov literatúry. A potom, keď študenti vidia, že je to veľmi zaujímavá literatúra, niektorí si možno povedia – možno by som mohol študovať aj jazyk, takže si to budem môcť prečítať v origináli. To je naša prax v rusistike. Študenti si prečítajú Dostojevského a vždy sú niekoľkí, čo prídu a povedia, chcem si čítať Dostojevského po rusky! Pravdaže, to ti bude trvať niekoľko rokov štúdia... ale môže to byť motivácia. Myslím, že rovnako to platí pre slovenskú literatúru a kultúru.

Popri pedagogickej práci pôsobíš ako redaktorka. Práve chystáš do tlače anglické vydanie práce P.G.Bogatyriova o magických praktikách na Podkarpatskej Rusi.

Ano, čítam druhú korektúru tohto prekladu. Preklad bol urobený, po tom, ako som ho prečítala, rozhodla som sa, že celý preklad sa musí urobiť znova. Tak som si zobrala francúzsky originál, ruskú verziu, položila som ich pred seba a čítala som stranu za stranou opravujúc anglický text prekladu.

Je to obrovský kus práce, obrovská investícia do takéhoto prekladu. Kto je potencionálny čitateľ tejto knihy?

Vydanie knihy je v istom zmysle sponzorované Karpatorusínskym výskumným strediskom, kde vychádza aj časopis Carpathorusyn American. Máme založenú sériu vedeckých publikácií o Rusínoch, ktorých autormi sú Rusíni. Vydali sme už zo päť kníh a táto je jednou z radu. Bude vydaná vo vydavateľstve Columbia University Press v sekcii zvanej Východoeurópske monografie. Je nepochybné, že knižnice budú chcieť získať túto knihu do svojich fondov. Tiež Karpatorusínske výskumné stredisko predáva svoje publikácie a myslím, že má okolo 6000 stálych abonentov, ktorým budeme knihu ponúkať. Kto sú títo záujemcovia? Sú najrôznejší, od prostých čitateľov, ktorí majú nejaké rusínske korene, až po vedeckých pracovníkov, najmä slavistov.

Bolo by pekné, keby bol tento okruh širší a môže sa iste rozrastať, možno práve cez túto knihu, ktorá má širší, povedzme politický význam. V r. 1971, keď bola vydaná, ožil cez ňu opäť aj termín Podkarpatská Rus, ktorý predtým aj potom zamenilo Zakarpatie.

Viem, že táto kniha, jej vydanie bolo pre Teba veľmi významné. A aký mal pre Teba význam sám Bogatyriov?

Ohromne inšpiratívny bol vo svojom pohľade na materiál. Vskutku pioniersky pristupoval k zhodnocovaniu historického času a je vzorom citlivej analýzy rituálov, viery a magických praktík v súčasnom kontexte. Upozornil, že je to efektívnejšie ako ustavične hľadať a odvolávať sa na starodávne korene. Bolo to veľmi múdre, odvážne v jeho čase. Keď čítam jeho materiál, mám dojem, že si veľmi vážil ľudí, ktorí mu informácie podávali. Cestoval, robil terénny výskum, vedel, ako sa správať k ľuďom a dostával od nich informácie. A v neposlednom rade mal veľmi ťažký život, veľa si vytrpel. Je pre mňa v istom zmysle vzorom...

Patricia, ďakujem Ti za rozhovor.

Marta Botíková